

AVÂRİZ

(العوارض)

Ehliyeti ortadan kaldıran
veya daraltan sebepler mânâsına
bir fıkıh terimi.

Ârız ve ârızanın çoğulu olan avârız, sözlükte "sonradan olan, sonradan ortaya çıkan şey" demektir. Fıkıh usulü açısından avârız, ehliyet* i ortadan kaldıran veya daraltan sebepleri ifade eder. Bu sebepler normal olarak kişide bulunmayan, ancak sonradan ortaya çıkan birtakım durumlardır. Bunlara ehliyet ârızaları (avârız-ı ehliyyet) veya ehliyet âfetleri denir (bk. ÂFET). Oruç bozmayı veya tutmamayı mubah kılan özüllere de avârız-ı mübâha denilir (bk. ORUÇ).

Ehliyet ârızaları esas itibarıyla akıl hastalığı (cünûn), bunama (ateh), uyku, baygınlık, ölümle sonuçlanan hastalık (maraz-ı mevt), sarhoşluk, sefeh, borçluluk, iflâs ve kölelikten ibarettir. Fıkıh usulü kitaplarında bunlara yolculuk, çocukluk, hayız ve nifas hali, cehalet, unutma, hata, zor altında bırakılma (ikrah) ve şaka (hezl) eklenirse de bunlar gerçekte ehliyet ârızaları değildir. Çocukluk sadece bazı kimselerde bulunan veya kişiye sonradan ârız olan bir hal değil, herkesin geçirdiği tabii bir durumdur. Ehliyeti daraltıcı veya ortadan kaldıran bir tesiri söz konusu ise de bir ehliyet ârızası değildir; tabii bir ehliyetsizlik veya eksik ehliyet halidir. Unutma, hayız ve nifas, yolculuk, cehalet, hata, ikrah ve hezle gelince, bunlar da esasen bir ehliyet ârızası değildir. Sadece belirli hallerde dinî-hukukî hükümlerin kişiler veya hukukî tasarruflar üzerine terettüp etmemesi için birer özür teşkil ederler. Bunun için de her birinin kendisine has şartları vardır.

Ehliyet ârızaları semavî ve müktesep olmak üzere iki kısma ayrılır. Semavî olanlar meydana gelişlerinde kişilerin rolü bulunmayan ârızalardır: akıl hastalığı, bunama, unutma, uyku, bayılma, kölelik ve ölümle sonuçlanan hastalık gibi. Müktesep ârızaların meydana gelişlerinde ise kişilerin belirli bir rolü vardır: sarhoşluk, sefeh, borçluluk ve iflâs gibi.

Ehliyeti daraltan veya ortadan kaldıran ârızalar, netice itibarıyla edâ (fiil) ehliyetine ait ârızalardır. Çünkü bunlar kişinin ya satım, kira, hibe, vakıf gibi hukukî işlemlerine belirli sınırlamalar ge-

tirirler veya onu namaz, oruç, hac gibi dinî mükellefiyetlerden muaf kılarlar. Fakat kişinin leh ve aleyhinde birtakım hak ve sorumlulukların doğmasına engel olmazlar. Dolayısıyla bu ârızaları sebebiyle ehliyetsiz veya eksik ehliyetli sayılanlar (akıl hastaları, mâtu, sefeh vb.) mirasçı olabilirler, kendilerine vasiyet yapılabilir, lehlerine vakıf kurulabilir, kendileri için satın alınan malların mülkiyetini kazanırlar. Aynı şekilde aleyhlerinde birtakım borçlar da sabit olur. Kanunî temsilcileri olan velî veya vâsîlerinin onlar adına yapabildikleri satış vb. hukukî muamelelerden doğan borçlar, ayrıca nafaka nevinden olan borçlar haklarında sabit olur. Haksız fiilleriyle bir kimsenin malına zarar verirlerse tazmin etmek zorundadırlar. Zira kölelik bir tarafa bırakılacak olursa bu ehliyet ârızalarını taşıyanlar tam bir vücûb (hak) ehliyetine sahiptirler. Şu halde bu ârızaların etkisi sadece edâ (fiil) ehliyetiyle ilgilidir.

Ehliyet ârızalarının bir kısmı var oluşlarıyla kişiyi kısıtlı (mahcûr) kılarlar; ayrıca mahkeme kararına ihtiyaç yoktur. Akıl hastalığı, bunama (Mecelle, md. 957) ve ölümle sonuçlanan hastalık böyledir. Bir kısmı ise kendiliğinden kısıtlamaz, bunun için mahkeme kararına ihtiyaç vardır: sefeh ve borçlu olmak gibi (Mecelle, md. 958-959).

Ehliyet ârızaları ve doğurdıkları hukukî neticeler için (bk. ATEH; BAYGINLIK; CÜNÜN; İFLÂS; KÖLE; MARAZ-ı MEVT; SARHOŞLUK; SEFEH; UYKU).

BİBLİYOGRAFYA :

Lisânü'l-^{Arab}, "arız" md.; et-Ta^{Arifât}, "arız" md.; M. Ebû Zehre, *Uşûlü'l-fıkıh*, Kahire, ts., s. 268-289; Zerkâ, *el-Fıkhu'l-İslâmî*, II, 799-803; M. Hudaî Bey, *Uşûlü'l-fıkıh*, Kahire 1969, s. 94-110; *Mecelle*, md. 957, 958-959; Abdülkerîm Zeydan, *el-Medhâl*, Bağdad 1976, s. 316-334; Ali Himmet [Berki], "Ârız", "Ârıza", *İTA*, I, 521-528.

M. AKİF AYDIN

AVÂRİZ

(العوارض)

Osmanlı maliyesinde
bir vergi terimi.

Sözlükte "sonradan meydana gelen, aslı ve sabit olanın zıddı" gibi mânaları bulunan avârızın Osmanlı maliyesinde, vergi ve bütçe terimi olarak birbirine bağlı anlamları vardır. Osmanlılar'da vergi ve nüfus tesbitleri aile (hâne) sayımına dayanır, sayımlarda da vergi verebilecek durumda olan nüfus esas kabul

edildi. Bu sebeple sadece aile reisleri ve ailelerin kazanç sağlayabilecek durumda olan erkek fertleri sayılır, bu sonuncular mücerred (bekâr) olarak gösterilirdi. Osmanlı tahrir defterlerinde nüfus, "avârız hânesi" ve "hâne-i gayr avârız" olarak ikiye ayrılırdı. Avârız hâneleri, vergilendirilebilir yahut fiilen vergilendirilmiş olan hâneleri gösterirdi. Diğeri ise *derbend**ciilik, tuzculuk, madencilik, celepik, şahincilik gibi belirli bir hizmetle yükümlü olanları; kadî, nâib, sipahi, muhassıl, müderris gibi resmî görevlileri; imam, hatip, müezzin, zâviyedar, şeyh, seyyid gibi din adamlarını; körlük, delilik, düşkünlük gibi bedenî sakatlıkları olan kimseleri içine almakta olup vergilerin tamamından veya bir kısmından muafiyeti ifade ederdi. Muafiyet sebebi olan hizmetlerin çoğu avârız-ı dîvâniyye ve *tekâlif**-i örfiyyeden sayılan yükümlülüklerdendi. Belirli bir hizmetle mükellef olana ayrıca başka bir hizmet yüklenemezdi. Meselâ tuzcuya tersane de dülgerlik, devlete ait inşaatlarda ustalık mecburiyeti konmazdı. Saraya şahin, atmaca gibi avcı kuşları yetiştirip getirenler, bunların yuvalarını bekleyenler, öşür, cizye gibi şer'î vergiler yanında ispence, koyun resmi, gerdek resmi, gümrük resmi gibi örfî vergiler, angarya hizmetler, tekâlif-i şâkka ile devlete arpa, buğday, kereste vermek gibi avârız mahiyetindeki vergilerden muaf tutulurlardı. Fâti Sultan Mehmed tarafından Balyabadra şehir halkına, şehrin etrafındaki surları yapmak ve onarmak karşılığında muafnâme verilmişti. Bunlar bu muafnâme ile avârız-ı dîvâniyye ve tekâlif-i örfiyyeden, oğullarının yenice-ri olarak alınmasından, sürgün edilmekten, subaşı ve muhtesibin müdahalelerinden, beyleri ve sipahileri ağırlamaktan, kadıların kendilerine başurmaksızın miraslarını taksim etmesinden, ekinlerine ve bağlarına hayvan salınmasından korunmuşlardı. Ayrıca diğer vergileri de indirilmişti. Avârız hânelerinden 70 akçe alınırken muaf olanları sadece 30 akçe avârız vergisi vermekteydi. Kazaya tâbi köylerin halkı avârız bedelini 300 akçe olarak ödemekte idi.

Vergi terimi olarak ise, yerine ve vergisine göre, sayım birimi olan gerçek avârız hânesinin dört ilâ elli hânesi bir avârız hânesini oluşturuyordu. Donanma için kürekçi istendiği zaman elli hâne başına bir kürekçi çıkarılıyordu. Diğer hâneler de çıkardıkları kürekçinin harçlığını